

УДК 347.61/64(477):340.15(37)
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.5>

О. Кізлова,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету

К. Глиняна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проблема рецепції римського права в сучасному українському сімейному праві постає як складне і багатогранне явище, що охоплює як історико-правовий спадок, так і виклики сучасної правової трансформації. Незважаючи на тривалу правову ізоляцію в межах радянської правової традиції, українське цивільне та сімейне законодавство після здобуття незалежності знову почало орієнтуватися на європейську правову модель, значна частина якої історично сформувалася на рецепції римського права. Водночас в Україні рецепція римських правових інститутів не була прямою та цілісною, а виявлялася фрагментарно, переважно через кодифікації, наукову доктрину та порівняльно-правові впливи.

На цьому тлі постає ключове питання: наскільки глибокою та цілісною є рецепція римського інституту сім'ї в українському правопорядку, які її межі та сучасне значення? Адже певні елементи римського права – такі як правове оформлення шлюбу, спільність майна подружжя, інститут усиновлення, визначення правового статусу дитини – були

адаптовані до новітніх умов, тоді як інші – як-от абсолютна влада батька або нерівність у правовому становищі жінки – не були сприйняті через їхню несумісність із сучасною правовою культурою. У цьому контексті виникає потреба не лише у вивченні історичних витоків, а й у критичному переосмисленні римської спадщини в межах реформування українського законодавства.

Проблема також набуває особливої актуальності у світлі євроінтеграційного курсу України, оскільки глибше розуміння загальних правових засад, спільних з європейськими країнами, сприяє правовій уніфікації та взаємному зближенню правових систем. Таким чином, дослідження рецепції римського права в інституті сім'ї дозволяє не лише з'ясувати глибину історичного впливу, а й визначити його значення для майбутнього правового розвитку України.

Аналіз досліджень зокрема, дослідження рецепції римського права в сфері сімейних правовідносин і активно проводяться в контексті правових, соціологічних, економічних та культурних аспектів. Багато науковців у національній та міжнарод-

Виклад основного матеріалу. Поняття «рецепція» має латинське походження і в буквальному значенні означає «прийняття» або «запозичення». У науковому правничому дискурсі цей термін почав активно застосовуватися з другої половини XIX століття. Вагомий внесок у його тео-

Сучасне українське сімейне право, сформоване під впливом як європейської цивілістичної традиції, так і пострадянської доктрини, відмовилося від цих патріархальних ієрархій. Водночас окремі римські правові категорії були збережені або адаптовані

відповідно до нових соціально-правових умов. Наприклад, у регулюванні шлюбного договору, правового режиму майна подружжя та встановленні батьківства можна простежити сліди римських правових моделей, однак у значно трансформованому вигляді. Шлюб в українському праві визнається рівноправним союзом жінки та чоловіка, що базується на добровільності, взаємоповазі та партнерстві, що істотно відрізняється від концепції *manus*.

Суттєвий вплив римського права спостерігається також у сфері спадкових правовідносин між подружжям, у підходах до усиновлення (*adoptio*), а також у врегулюванні обов'язків із утримання (*alimentatio*). Проте, на відміну від класичної римської моделі, сучасне українське право орієнтоване на забезпечення найкращих інтересів дитини, рівність батьків у реалізації прав та обов'язків, а також на охорону особистої автономії кожного члена родини.

В умовах сучасного правового регулювання сім'я розглядається передусім як соціальна спільнота, що базується на особистих взаєминах, взаємній відповідальності та правовій рівності її членів. Відповідно до частини першої статті 3 Сімейного кодексу України, сім'єю є «особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки». Це визначення істотно відрізняється від римської концепції, у межах якої сім'я тлумачилася крізь призму юридичної влади глави родини над іншими її членами, включаючи навіть дорослих дітей [3].

Сучасна українська модель виходить з принципів рівності, добровільності та особистої автономії. Такий підхід заснований на міжнародно-правових стандартах, зокрема положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини, а також відобра-

жає загальноєвропейську тенденцію поступового відходу від патріархальних моделей правового регулювання сімейних відносин. Однак, навіть за таких умов, окремі римські правові ідеї, зокрема щодо юридичного значення споріднення, зобов'язань по утриманню, принципів спорядження спадщини між родичами, продовжують зберігати своє значення, трансформуючись відповідно до потреб сучасного суспільства.

Таким чином, у сучасному українському сімейному праві спостерігається синтез спадщини римського права із сучасними гуманістичними підходами, що дозволяє адаптувати історичні правові концепції до умов демократичної правової держави та створює базу для поступового зближення з європейським правовим простором.

На ранніх етапах формування римської державності інститут сім'ї ґрунтувався на принципі абсолютної влади глави родини (*pater familias*), яким зазвичай виступав найстарший чоловік у родинному колі. Усі інші члени сім'ї перебували в повному юридичному підпорядкуванні, не мали самостійної правоздатності, тобто були позбавлені можливості володіти майном чи укласти юридично значущі зобов'язання від власного імені. Глава сім'ї одноосібно приймав рішення з будь-яких питань, включаючи, в найдавніших формах, навіть розпорядження життям і смертю членів родини. Як слушно зазначає дослідниця О. Івановська, у такій структурі всі підвладні особи фактично перебували в повному безправному стані, не володіючи ані особистими, ані майновими правами [4].

З плином часу така сувора модель сімейної влади в римському праві поступово зазнавала еволюції. Уже в класичний період римського права обсяг повноважень *pater familias* обмежувався як розвитком моралі, так і зростанням ролі публічного порядку у сфері приватного життя.

У певний період свого розвитку римська держава виявила правову гнучкість, визнаючи існування фактичних сімейних відносин між чоловіком і жінкою, які з тих чи інших причин не укладали формального шлюбу. Такі союзи отримали назву *конкубінат*. Незважаючи на відсутність юридичної форми, конкубінат за своєю природою не суттєво відрізнявся від шлюбного союзу: обидва були добровільними і стабільними об'єднаннями, заснованими на спільному житті та намірі створити родину. Як зазначає О. В. Шумейко, позашлюбні партнерські стосунки в римському суспільстві не висту-

Економічне зростання Стародавнього Риму зумовило поступове посилення особистої свободи індивіда, що, своєю чергою, істотно вплинуло на трансформацію сімейних і шлюбних відносин. Із розвитком соціальних і правових уявлень усе більшої ваги в побудові родини почали набувати особисті почуття та прихильність між її членами. Це сприяло поступовому відходу від традиційної агнатської

пали в опозиції до шлюбу, а радше розглядалися як його соціально-практичне доповнення [7].

Як зазначають науковці, «Можна дійти висновку про те, що порівняльний аналіз римського права і сучасного права України дає змогу з упевненістю сказати, що в питанні форм утворення сім'ї мало що змінилося, і люди як мали в період існування римського держави, так і дотепер мають лише дві можливості – створювати сім'ю на підставі шлюбу, союзу, що визнаний державою, або фактичного сімейного союзу» [8].

Це свідчить про глибоку спадкоємність правових моделей, яка простежується попри істотні історичні, соціальні та політичні трансформації. Збереження в сучасному правопорядку України обох форм сімейного союзу – юридично оформленого шлюбу та фактичного співжиття – відображає не лише соціальну потребу, але й певний тягар римської правової традиції, в якій, поряд із формальним шлюбом, визнавався і конкубінат як форма стабільного партнерства. Хоча сучасне українське законодавство чітко розмежовує ці форми за правовими наслідками, сама ідея про можливість юридичного або фактичного утворення сім'ї демонструє рецепцію відповідної правової концепції, адаптованої до демократичних і гуманістичних засад сьогодення.

У цьому контексті рецепція не має на меті механічне відтворення історичних форм, а, радше, полягає в оновленому переосмисленні змісту сімейних відносин, що зберігають свою соціальну сутність упродовж століть. Водночас сучасне право, на відміну від римського, забезпечує значно ширший спектр правових гарантій для кожного з партнерів, особливо в частині захисту прав жінок і дітей, охорони приватного життя та рівності у шлюбі [9]. Отже, рецепція римського досвіду у формуванні моделей сімейного союзу – це приклад правової еволюції, в межах якої збережено

функціональні основи, але сутність їхнього правового наповнення істотно переосмислена відповідно до цінностей сучасної правової держави.

Висновки. Римське право справило істотний вплив на формування сучасного сімейного права України, зумовивши рецепцію ключових правових категорій та підходів, які й досі зберігають своє значення у вітчизняному законодавстві. При цьому рецепція не мала характеру буквального відтворення – вона була гнучкою, вибірковою та адаптованою до сучасних правових реалій і демократичних цінностей. Українське сімейне право успадкувало від римської традиції ідеї шлюбного договору, правового режиму майна подружжя, принципи батьківської відповідальності, інститути усиновлення та фактичного співжиття, які в римському праві були представлені формою конкубінату.

Проте водночас із рецепцією відбувалося докорінне переосмислення ряду традиційних положень. Так, українське законодавство відкидає принципи абсолютної влади *pater familias* і підпорядкування жінки у шлюбі, замінюючи їх на правовий підхід, що ґрунтується на рівності, свободі волевиявлення та особистій автономії кожного з подружжя. Це свідчить про те, що рецепція римського права стала не стільки запозиченням форм, скільки використанням концептуального підґрунтя для побудови власної національної правової моделі, яка відповідає сучасним вимогам верховенства права і поваги до прав людини.

З огляду на європейський курс України, така правова спадкоємність є надзвичайно важливою, оскільки правові системи більшості країн Європейського Союзу також формувалися на основі рецепції римського права. Це забезпечує не лише методологічну спорідненість між правовими системами, а й полегшує процес гармонізації та адаптації українського законо-

системі. Зокрема, аналізуються поняття шлюбу як правового союзу, принципи майнових відносин між подружжям, правовий статус батька у родині, інститут усиновлення та деякі аспекти спадкування в сімейному контексті. Окремо розглянуто те, що з римського спадку не було реценовано українським правом – наприклад, абсолютна влада батька (*patria potestas*) або принцип жорсткої підлегалості жінки у шлюбі (*manus*), які суперечать сучасним демократичним і гуманістичним засадам.

У роботі простежується вплив римської правової традиції на українське сімейне законодавство через призму європейського досвіду, який, у свою чергу, розвивався в межах рецегованого римського права. Увага зосереджується на адаптації правових моделей до реалій сучасного українського суспільства та національних правових цінностей. У контексті інтеграційних процесів із країнами Європи, правові механізми, що мають римське коріння, набувають нової актуальності, з огляду на потребу гармонізації законодавства, однак з урахуванням української правової ідентичності.

Стаття має на меті проаналізувати як глибинний зв'язок між римською правовою традицією і сучасним українським сімейним правом, так і межі можливості застосування рецепованих моделей у сучасних умовах, що зумовлені змінами у сфері прав людини, гендерної рівності, дитинства та персональної автономії.

Рецепція римського права, зокрема в сфері сімейного права, відіграє важливу роль у процесі європейської інтеграції України. Оскільки більшість правових систем держав Європейського Союзу формувалися на ґрунті римської правової традиції, спільність фундаментальних правових понять та

інституцій створює підґрунтя для ефективнішої гармонізації національного законодавства України з європейськими правовими стандартами. Така правова спадкоємність полегшує порозуміння між правовими системами та сприяє зближенню нормативних підходів у чутливій сфері регулювання сімейних відносин, зберігаючи водночас культурну й національну специфіку українського права.

Ключові слова: римське приватне право, цивільне право, рецепція римського права, сімейне право, спадкове право, міжнародне право, шлюб, подружжя, правовий захист дитини.

Kizlova O., Hlyniana K.
Peculiarities of reception of Roman private law during the formation of modern family law in Ukraine

The article examines the peculiarities of the reception of Roman law in the process of forming modern family law in Ukraine. Attention is drawn to the historical continuity of legal structures that arose within the framework of Roman private law and were partially preserved or transformed in the modern Ukrainian legal system. In particular, the concept of marriage as a legal union, the principles of property relations between spouses, the legal status of the father in the family, the institution of adoption and some aspects of inheritance in the family context are analyzed. Separately, it is considered that which was not received from the Roman inheritance by Ukrainian law – for example, the absolute power of the father (patria potestas) or the principle of strict subordination of a woman in marriage (manus), which contradict modern democratic and humanistic principles. The work traces the influence of the Roman legal tradition on Ukrainian family legislation through the prism of European experience, which,

in turn, developed within the framework of received Roman law. The focus is on the adaptation of legal models to the realities of modern Ukrainian society and national legal values. In the context of integration processes with European countries, legal mechanisms with Roman roots are gaining new relevance, given the need for harmonization of legislation, but taking into account Ukrainian legal identity.

The article aims to analyze both the deep connection between the Roman legal tradition and modern Ukrainian family law, and the limits of the possibility of applying the received models in modern conditions, which are caused by changes in the field of human rights, gender equality, childhood and personal autonomy.

The reception of Roman law, in particular in the field of family law, plays an important role in the process of European integration of Ukraine. Since most of the legal systems of the European Union states were formed on the basis of the Roman legal tradition, the commonality of fundamental legal concepts and institutions creates the basis for more effective harmonization of the national legislation of Ukraine with European legal standards. Such legal continuity facilitates understanding between legal systems and promotes the convergence of regulatory approaches in the sensitive area of regulating family relations, while preserving the cultural and national specifics of Ukrainian law.

Key words: Roman law, civil law, reception of Roman law, family law, family.

Література:

1. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
2. Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 5 : П-С. 736 с.

3. Сімейний кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

4. Івановська О. Звичаєве право: методологія, джерельна база, текстологія. Літературознавчі студії. 2013. № 37. С. 38–39.

5. Конституція України; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, URL: <https://surl.li/wlppttr>.

6. Основи римського приватного права: навчально-методичний пісібник/ за ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс. 2019.

7. Шумейко О. В., «Історія формування сім'ї як соціального інституту в західноєвропейському культурному контексті». Часопис Київського університету права. 2010.

8. Пономаренко О. М., Мешкова К. О., Форми організації сім'ї у правових системах стародавнього Риму та сучас-

ній Україні : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». Випуск 41, 2025 р. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16740>.

9. Глиняна К.М. Забезпечення гендерної рівності в сімейних правовідносинах: національний та міжнародний досвід. Юридичний вісник. 2025. № 1. С. 180–187. URL: <https://surl.li/figsfq>

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами), Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

11. Хартія основних прав Європейського Союзу. Міжнародний документ від 07.12.2000 р. Official Journal of the European Communities URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

